

VILNIUS GEDIMINAS TECHNICAL UNIVERSITY

Julija REKLAITĖ

DISCOURSES OF NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY LITHUANIAN ARCHITECTURE

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES

HISTORY AND THEORY OF ARTS (03H),
SCULPTURE AND ARCHITECTURE (H312)

LEIDYKLA

Vilnius TECHNIKA 2015

Doctoral dissertation was prepared at Vilnius Gediminas Technical University in 2008–2014.

Scientific Supervisor

Prof Dr Rimantas BUIVYDAS (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H).

The dissertation is being defended at the Council of Scientific Field of History and Theory of Arts at Vilnius Gediminas Technical University:

Chairman

Assoc Prof Dr Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H).

Members:

Dr Rasa ČEPAITIENĖ (The Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05H),

Assoc Prof Dr Jonas JAKAITIS (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H),

Prof Dr Algimantas MAČIULIS (Vilnius Academy of Arts, Humanities, History and Theory of Arts – 03H),

Assoc Prof Dr Eglė NAVICKIENĖ (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H).

Opponents:

Assoc Prof Dr Vytautas PETRUŠONIS (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H),

Assoc Prof Dr Kęstutis ZALECKIS (Kaunas University of Technology, Humanities, History and Theory of Arts – 03H).

The dissertation will be defended at the public meeting of the Council of Scientific Field of History and Theory of Arts in the Senate Hall of Vilnius Gediminas Technical University at 9 a. m. on 6 March 2015.

Address: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania.

Tel.: +370 5 274 4952, +370 5 274 4956; fax +370 5 270 0112;

e-mail: doktor@vgtu.lt

The summary of the doctoral dissertation was distributed on 5 February 2015.

A copy of the doctoral dissertation is available for review at the Library of Vilnius Gediminas Technical University (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lithuania).

© Julija Reklaitė, 2015

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Julija REKLAITĖ

NACIONALINIO IDENTITETO DISKURSAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

HUMANITARINIAI MOKSLAI,
MENOTYRA (03H),
SKULPTŪRA IR ARCHITEKTŪRA (H312)

LEIDYKLA
Vilnius TECHNIKA 2015

Disertacija rengta 2008–2014 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Mokslinis vadovas

prof. dr. Rimantas BUIVYDAS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

Disertacija ginama Vilniaus Gedimino technikos universiteto Menotyros mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas

doc. dr. Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

Nariai:

dr. Rasa ČEPAITIENĖ (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H),

doc. dr. Jonas JAKAITIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H),

prof. dr. Algimantas MAČIULIS (Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H),

doc. dr. Eglė NAVICKIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

Oponentai:

doc. dr. Vytautas PETRUŠONIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H),

doc. dr. Kęstutis ZALECKIS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

Disertacija bus ginama viešame Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje 2015 m. kovo 6 d. 9 val. Vilniaus Gedimino technikos universiteto senato posėdžių salėje.

Adresas: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva.

Tel.: (8 5) 274 4952, (8 5) 274 4956; faksas (8 5) 270 0112;

el. paštas doktor@vgtu.lt

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2015 m. vasario 5 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus Gedimino technikos universiteto bibliotekoje (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lietuva).

VGTU leidyklos „Technika“ 2301-M mokslo literatūros knyga.

INTRODUCTION

Formulation of the Problem

By encompassing a large part of living and social environment, architecture determines the understanding of local identity, reflects the economic, political and ideological phenomena of a given time and can be considered an indicator of social life and thinking. Trends and movements of modern architecture also reflect the sociopolitical and economic situation of the time, as well as creative potential of contemporary architecture. Thus, embracing many creative issues, architecture is an object representing a country, city and locality, where the aforementioned questions of self-awareness become of special relevance not only on the global, but also local scale.

Architecture is an effective tool for image formation, although it is not always possible to read it easily as characteristic for a certain state, city or person, or relate it to a specific place. Similarly, effective concept of power and nationality of architecture is often encoded by indirect, concealed (especially often unconsciously) meanings. Based on how we orientate in a city, what draws our attention, how the crowds can move and are moving in a city, what kind history is represented by the main buildings of political power and culture, specific atmosphere identical to that particular place is created. Through these, often subconscious and social factors we identify ourselves with cities, memorize them while travelling and develop associations. Therefore understanding and evaluation of such identity formation through architecture is multilayered and relevant.

Relevance of the Thesis

The national identity is one of the many elements comprising the general identity of a person, it is of exceptional importance: it is related to a person's self-evaluation. As proven by the research results, stronger national identity of a person makes bigger influence on the image of his/her personal ego. Often a contemporary citizen's national identity is transferred to the level of passive participation in social networks and other media-related forms of communication. The presence of the media in our daily lives also transforms the perception of a *personal ego* and personal features related to it, thus it always has some impact on creation and space in general. "Our entire knowledge of history is related to specific places. We cannot make without the images of places, where history has taken place," – Aleida Assmann writes in her analysis of urban memory forms. This is illustrated not only by the changing methods of

architectural creation, but also the changing typology of buildings and its expression.

A contemporary human being has to match continuously two contradictions of his world outlook: ethnocentrism and globalization. And it is even more complicated in such relatively young countries (in the sense of modern culture) as is Lithuania. These issues are especially actively analyzed by social and political scientists. Meanwhile the subject of national identity has been researched in Lithuanian history and theory of arts just by its separate aspects, most often related to the period of the soviet occupation. Thus, looking from quite a short time perspective, the so-called *traumatic* experiences become relevant in different ways, although still without gaining the features of complex research. Whereas neither more detailed studies on the issue of architectural identity, nor research of contemporary architecture in the social, political or intentional aspects, no systemic research on modern and/ or contemporary architecture in the aspect of identity has been performed.

Often, identity is related to tradition, modernity and contemporaneity in representing the country, and, in essence, these are very uncertain notions. On the other hand, continuous attempts to restore and reconstruct the signs of majestic past of Lithuania are to be considered a cyclically reoccurring and often publicly discussed phenomenon. Therefore without analyzing the multilayeredness of national identity, without dispelling the mist of abundant ideas covering it, it is complicated, or perhaps even impossible, to make a firm step towards conceptually and rationally based creation directed to the future. Czesław Miłosz was very precise in expressing it: without handling with the past, it is impossible to create the future.

In this context, it is significant to take into account the fact that architecture is not only a result, but also an active creative process. Identity in architecture is an especially interesting phenomenon balancing between one's personal ego and dependence on a certain society, with continuous balancing on the edge between "one's own" and "alien". Therefore this dissertation aims to examine the phenomenon of national identity in architecture based on the three essential approaches:

First: Architecture is social art. According to contemporary understanding, architecture speaks less about the forms of things and more about social relations programmed in it, as well as social relations happening beyond the boundaries of conventional architecture¹.

¹ *Architecture Beyond Building* – this was the slogan and subject of Venice Architectural Biennale in 2008. Such was also a position of Aaron Betsky, the curator of the Biennale, probably, best reflecting its times, – at the Biennale it was disclosed through the interaction of *starchitects* and social architecture followed by many publications,

Second: Architecture is one of the most distinct expression forms of power. According to Deyan Sudjic, the author of the book *The Edifice Complex* (2010), *rich and powerful build, as this is what they do*. In all times, architecture has formed or supported phenomena of power and its clients' image, therefore in exploring environment it is important to encompass the layers of meaning encoded in it.

Third: Architecture is ascribed to the history and theory of arts, the area of humanities, and creation is inseparable from the inner "self", reconsideration of one's identity and attempts to express it. Architecture conveys quite directly how its makers see the world, and this is the cause of probably the main tension between architecture as an architect's creative activities and social discourse.

Object of the Research

The object of the research is a construct of a national identity in contemporary Lithuanian architecture.

Aim of the Thesis

The aim of the dissertation is to disclose the ways how the national identity is constructed and expressed through architecture and its images.

Tasks of the Thesis

In order to achieve the aim of the thesis to be defended, the following tasks have been formulated:

1. To analyze a concept and understanding of national identity in the context of visual culture specifying the relationship between the identity and tradition, locality and globalization, possible reflections of personality and belonging to society, in architecture.
2. To research manifestations of national identity in objects of "banal nationalism".
3. To analyze, purify and compare the discourses of national identity in three periods of historical breaking points: in the interwar Kaunas, soviet period Vilnius and after restoration of Lithuanian independence in 1990; to

discussions and Biennale manifests, which praised a universal personality of architect or architectress – designer, socially responsible and theoretically educated person.

compare the expression of national identity within the aforementioned periods in public spaces, ideological signs in buildings of culture and power, as well as private space.

4. To analyze the means of expression of national identity starting with retrospective trends related to folk architecture and tradition up to the search for uniqueness in contemporary architecture; discuss their field of dissemination.
5. To name and critically evaluate the peculiarities of contemporary Lithuanian architecture, which are understood as features of national identity.
6. To disclose the main constructs of national identity of Lithuanian architecture, analyze the most characteristic cases reflecting the dominant trends, and discuss the causalities of the situations.

Methodology of the Research

The theories of *post-colonialism* and *discourse* are important in the work. The method of analogy is applied in this dissertation to determine the features and benchmarks of identity. Examples of architecture under analysis are classified, and typologized, the structural and chronologic analyses of architectural forms are performed. The present dissertation uses the interview method still quite rarely applied in scientific works of history and theory of architecture. By applying the interview method it is aimed to clarify the intentions and personal approaches of identity construction by architects, and to understand better the causalities. Therefore the work is quite pluralistic and postmodern collecting and disclosing many aspects of the subject under consideration.

Scientific Novelty of the Thesis

The issue of identity in general, however, is made relevant in contemporary research in the history and theory of arts, history and theory of architecture, and most often by its negative – loss of identity – aspect. Since the beginning of the 21st century, the subjects of nowadays topicalities, transformations of cultural peculiarities in globalization contexts, influence of commerce on aesthetics assimilation have been examined a lot, but not in the texts of theory of architecture. In Lithuania, quite often apprehensions could be heard about the loss of national identity, or otherwise the denationalization, related to the threats of cultural invasions from other countries, increasing migration and other recent

topicalities. But the questions of what is the Lithuanian national identity, what features do distinguish Lithuanian culture, what impact has been made to it by our country's historical development, trends of other countries and arts, still remain open.

Therefore the present work presents the following three cross-sections of the subject: the theoretical one, made in order to disclose the concepts of national identity in different branches of science and prerequisites for its construction; chronological – to analyze and compare the perception and expression of identity in different historical periods; and conceptualist – to distinguish the trends for construction of identity and illustrating examples. Basically, these cross-sections of the subject coincide with the three chapters of the work.

Value of the Research Findings

The work focuses on the problems of Lithuanian identity, the trends of its expression by architectural tools, examines the formation of identity as a construct and indirect forms of architecture, the phenomena of romantization and pastiche of ancient styles, kitsch and restoration, analyzes the discourses of identity in objects of power, in transformation of public spaces, personal spaces and indirect architectural images. The dissertation analyzes the aspects of identity in sociology, psychology and linguistics. This makes the research interdisciplinary and relevant to architects practitioners.

The issue of identity has been continuously raised in architects' mutual discussions, maybe due to the oppositional multilayeredness of the negative (close/ conservative/ formally traditional/ romantic) and positive (open for renewal/ innovative/ modern-postmodern/ conceptual) approaches, or maybe due to very often diagrammatic, artificial contrapositions. These discrepancies of the architects' guild, retrospective and perspective ideas of understanding national identity are emphasized in the entire work, consciously based not only on the scientific sources, but also materials of the mass media reflecting present topicalities and the author's interviews recorded especially on this subject.

Statements of the Thesis to be Defended

1. National identity in architecture may and must be understood and analyzed as a construct used to promote national identity for political, socioeconomic and cultural purposes.
2. Topicality of the ways and means of expression of national identity in Lithuania becomes especially distinct and differently manifested in periods of historical breaking points. Most outstanding theoretical and

practical examples found in the *National style* architecture of the interwar Kaunas, soviet modernist architecture and architecture bearing features of postmodernism after restoration of Lithuanian independence have been determined by the specific socio-political situation of the time.

3. Expression of identity in Lithuanian architecture is traditionally related to the aspects of natural and cultural contextuality. This has been manifested by the use and match of natural and especially local materials, application of traditional technologies and structures, and search for harmony with environment in architectural works.
4. Continuity of tradition determined by the scientific theoretical background is not typical to Lithuanian architecture; this is the grounds for occurrence of paradoxes due to the mix of historical layers and manifestations of kitsch, variations of stylizations and interpretations, which should not be considered contemporary architecture with national features.
5. Ideologically, national identity in Lithuanian architecture is related to retrospection and interpretations, imitations and re-creation of vernacular or traditional architecture, but it can also be associated with creative search for new and unique architecture reflecting the needs and world outlook of a contemporary person.

Approval of the Research Findings

The author has prepared and published six scientific publications on the research subject, three of which have been presented at different scientific conferences. The materials collected for preparation of an exhibition *Galimas Modernizmas* (with Audrius Novickas) researching architecture of modernism, including the author's interviews with architects (unpublished), and educational book *Laisvės Architektūra* (with Tomas Grunskis, 2012), also including the inquiries and interviews with architects, have been used in the work.

The author has also presented the subject of the research in different popular science events. In 2014, at the National Gallery of Art, the author in collaboration with other colleagues prepared and conducted a cycle of architecture lectures on the subject of national identity, during which nine architecture researchers from Lithuania and abroad presented their public lectures and took part in discussions with participation of the audience of about 1,000 persons. Thus the relevance of the subject has been raised and its research has been taken on the level of public popular science discussion.

Structure of the Thesis

The work consists of the introduction, three chapters with conclusions and general conclusions.

The first chapter – *Perception of National Identity and Manifestations in Visual Culture and Architecture* is made of three parts. The first part analyzes the concept of national identity in the broad context of social sciences and humanities, dominant identity concepts and their transformations are defined, causes and outcomes of identity dynamics, the importance of religion and politics for formation of the national identity are disclosed, links with visual culture are sought. The second part analyzes constructs of identity in architectural space: names the impacts of totalitarian regimes, ideologies of capitalism, commercialism and consumerism, distinguishes the trends of culture policies, power imaging and retrospection, discusses the national identity in power objects and their location in a city, and up-to-dates the subject of architectural tradition as one of the essential elements of understanding and forming identity. The third part focuses on secondary architectural images, analyzes the indirect presentation of identity – on banknotes, badges and other objects of *banal nationalism* related to memory and *nostalgia* using architectural images.

The second chapter – *Manifestations of National Identity in the 20th Century Lithuanian Architecture* aims to analyze the ways of searching for and expressing of the national identity in three historically important periods of time. The development of Lithuanian modern architecture is analyzed in the aspect of national identity. The first part of the chapter introduces the concept of national identity, its dominant discussions and brightest examples in the interwar Kaunas. The creation principles of politically engaged national architecture revealed in the buildings of Kaunas Central Post Office, residential house of *Tulpė* cooperative society, palace of the *Pažanga* company, Church of the Resurrection of Christ, Lithuanian Officers' Club and other structures are explained. The work discloses that in the aspect of national identity, the architecture in the interwar Kaunas developed in two directions – by imitating and interpreting the Baroque style of Vilnius and using the decorum elements of traditional architecture in modernist buildings. The second part of the second chapter is dedicated to the analysis of Lithuanian architecture in the soviet times – examining the problem of intersection of local identity and occupation; analyzing the interiors of the *Neringa* and other cafes, typologies of the wedding and other ceremonial palaces, influences of architects' trips to Scandinavian countries and explorations of traditional architecture, recreational

architecture by architects V. Guogis, A. Zaviša, V. Pempė, V. Dičius and others, possible directions and boundaries of architectural work. The third part is focused on the architectural situation after restoration of Lithuanian independence, concept of freedom in architecture and aspects of expression of identification with Western countries. In this chapter, attention is drawn to architectural representation, changes of architectural policy and aesthetics, changing typology of architecture and identity-related development in residential houses, apartment blocks, recreational architecture, commercial and cultural buildings.

The third chapter – *Constructs of Identity Representation in Lithuanian Architecture* presents a case analysis; it examines the three main trends in construction of the national identity. The first part discussing the representation of national identity by historical styles and ideas focuses on the retrospection analysis and a representative object of this trend – the reconstruction of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania in Vilnius. The second part analyzes possibilities of critical architectural practices with attention being drawn to examples representing different creative trends of traditional vernacular architecture (stylization, imitation and interpretation). The third part discusses the problem of uniqueness as a formation principle of new identity in contemporary Lithuanian architecture, and presents the brightest examples.

The work discloses that contemporary Lithuanian architecture experiences an expression crisis of national identity, which may be determined by a retrospective narrative fixed back in times of the *Sąjūdis* movement (the movement for restoration of Lithuanian independence) and dominant peasant-like understanding of Lituania. After performance of the historical research, it is established that the ethno-linguistic approach towards the national identity in architecture, the origins of which can be traced back in the interwar period, when the Grand Duchy of Lithuania was romanticized and followed, and relations with architectural forms of Baroque Vilnius were sought, was also encouraged in soviet times applying similar principles and re-coding the meanings. But unique works forming a new identity of Lithuanian architecture can also be found.

General Conclusions

1. National identity is a dynamic, constantly questioned and interpreted phenomenon requiring for a broad interdisciplinary approach. In order to create unique contemporary architecture bearing the features of identity it is necessary to understand it as a continuous process with enrollment of communities, performance of detailed theoretical and interdisciplinary

research, seeking for dissemination and publicity, going deeper into the impact of architecture on society. Although in absence of theoretically defined architectural tradition, identity manifestations in practice can be hardly recognizable and expressible. Thus national identity in architecture is essentially a construct, most often used for political, economic and socio-cultural purposes.

2. An attempt to create “national” architecture in the interwar period manifested by decoration of buildings and interiors conveying and imitating elements of wood-carving in concrete, using archaic symbols and national patterns, by creating traditional cottage or hall images in public-purpose interiors, denying the principles of logic and tectonics. In the soviet period ideological and political attempts were made to provide a national character to the socialist content – this manifested in the use of national and ethnographic symbols by re-coding their meanings. Characteristic feature of this period was also a critical approach, which was embodied as influence of Scandinavian architecture on exclusive objects and interpretations of folk architecture in recreational buildings and structures. After restoration of Lithuanian independence, manifestations of national identity most often could be seen as a mixture of styles and historic periods in buildings bearing features of postmodernism. Recently the search for identity on, both, theoretical and practical levels has been replaced by cosmopolitan trends and personal search for uniqueness and peculiarity.
3. Characteristic feature for the entire period under analysis is the relationship of national identity with folk architecture. National architecture in general is perceived and presented as the use of natural, vernacular materials, national ornaments and construction methods, continuity of architectural traditions, regarding the context and historic environment and, finally, stylization of national features, conceptual interpretation and conveyance of the *genius loci*. In all analyzed periods of historical breaking points, in order to achieve national expression, traditional features of vernacular composition are emphasized: harmonious proportions, moderate forms, subtle match of color and facture, modest decorations. But in essence these are universal features of high quality architecture determined by the construction traditions typical for a broader region, rather than theoretical preconditions for expression of national identity.
4. The use of natural materials – brick, plaster, timber – and moderate integration of a building into the natural or historical environment so far is

considered the cornerstone qualities of Lithuanian architecture. Although they are not exclusively typical to Lithuania, but rather disclose a reasonable and conscious attempt to identify with architecture of the Nordic and Western countries.

5. Contextuality as an aesthetic concept of national identity is a feature of special importance, unifying the entire period under analysis. Similar to resistance against unification and opposition to modernism, it can be related to the trend of critical regionalism in architecture. In all three periods under discussion, contextuality is understood as a response to historical building – human scale, respect to natural environment and its display, use of local and natural materials. Specific atmosphere created with the use of loam brick may be perceived as a basic level of the scale or a historic reminiscence.
6. Identity-related retrospection typical to the entire period under analysis is manifested in two directions: as search for identity in imaginary images of the Grand Duchy of Lithuania or as a reflection of national vernacular architecture. The Grand Duchy of Lithuania is expressed by re-creation of imaginary images, in the forms of imitations, interpretations or kitsch. Images of traditional architecture are revealed in shifting of decorum elements in the beginning of the period under analysis up to semantic or synthetic manifestations of remaking and lifestyle interpretation in recreational and residential architecture nowadays.
7. The problem of national architecture after the restoration of independence, the issues of architecture quality, uniqueness and identification of the country by aesthetic means can be related to the lack of purposeful architectural policy. Lithuania invests a lot into abstract image formation measures, but it does not encourage any quality changes in architecture. After making a comparison of the country's representational architecture in the interwar, soviet and independence periods, it is obvious that since the interwar times, different representation goals have been set, although the applied aesthetic means have remained unchanged.

List of Works on the Topic of the Thesis Published in the Reviewed Scientific Journals

Reklaitė, J. 2014. *Parodos architektūra: tarp re/prezentacijos ir interpretacijos* (*Exhibition Architecture: Between Re/presentation and Interpretation*), Acta Academiae Artium Vilnensis 2014. 74. *Menas ir publika*. Vilnius: scientific publication of Vilnius Art Academy: 65–80.

Reklaitė, J. 2014. *Nacionalumo paradoksai, tapatybės paieška Lietuvos architektūroje* (Paradoxes of Nationality and Search for Identity in Lithuanian Architecture), Kūrybos erdvės 2014. 20. Šiauliai: scientific publication of Šiauliai University: 52–64.

Reklaitė, J. 2014. *Nacionalumo paradoksai, tapatybės paieška architektūros įvaizdžiuose* (Paradoxes of Nationality and Search for Identity in Architectural Images), Kūrybos erdvės 2014. 19. Šiauliai: scientific publication of Šiauliai University: 48–59.

Reklaitė, J.; Visminaitė, A. 2011. *Architektūra parodoje. Lietuvos atvejis* (Architecture in Exhibition. Lithuanian Case), Urbanistika ir Architektūra 35(1): 51–61.

Reklaitė, J. 2010. *Tautinio tapatumo problema šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje* (Problem of National Identity in Contemporary Lithuanian Architecture), *Mokslas – Lietuvos ateitis* 2(3): 52–59.

Kšivickaitė, J. 2008. *Sovietmečio modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje* (The Loss of Soviet Modernist Architecture in Lithuania), Urbanistika ir Architektūra 32(3): 173–182.

In Short about the Author

Julija Reklaitė (Kšivickaitė) was born in Ignalina. She lives in Vilnius since 1999, where in 2001 finished the Žirmūnai Gymnasium. In 2005 Julija was conferred the Bachelor's degree at the Faculty of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), and in 2008 – the Master's degree at the same Faculty, the Department of Theory and Fundamentals of Architecture. 2008-14 she took the doctorship studies at VGTU. Since 2009 she headed the NGO *Architektūros fondas* (the Fund of Architecture). Since 2007 Julija is self-employed as an exhibition architect, works in cooperation with different institutions and artists in Lithuania and abroad. Her scientific interests are: heritage of modernist architecture in transformation of socio-economic situation; the national identity aspect of Lithuanian architecture starting with the interwar period till nowadays; exposition architecture and architecture curation. Julija is an author of a few dozens of publicist and science popularization articles, 6 scientific articles, co-author and compiler of 3 books. At present, she lives in Italy working as a cultural attaché.

NACIONALINIO IDENTITETO DISKURSAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Problemos formulavimas

Architektūra, apimdama didelę dalį gyvenamosios ir socialinės aplinkos, lemia vietos identiteto suvokimą: joje atsispindi laikmečio ekonominiai, politiniai ir ideologiniai reiškiniai, ją galima laikyti socialinio gyvenimo ir minties raidos indikatoriumi. Modernios architektūros judėjimai ir kryptys atspindi ir laikotarpio sociopolitinę, ekonominę situaciją, ir kūrybinių šių laikų architektūros potencialą. Šitaip, apimdama daugelį kūrybinių klausimų, architektūra yra šalį, miestą, vietovę reprezentuojantis objektas, kur minėti savivokos klausimai tampa ypač aktualūs ne tik globaliu, bet ir lokaliu mastu.

Architektūra yra ir efektyvus įvaizdžio formavimo įrankis, tačiau ne visuomet ją galima lengvai perskaityti kaip būdingą konkrečiai valstybei, miestui ar asmeniui, susieti su konkrečia vieta. Ne mažiau veiksminga architektūros galios ir nacionalumo samprata dažniausiai yra koduojama netiesioginėmis, paslėptomis (ypač dažnai nesąmoningai) prasmėmis. Pagal tai, kaip orientuojamės mieste, į ką atkreipiamas dėmesys, kaip jame gali judėti ir juda masės, kokią istoriją reprezentuoja pagrindiniai politinės valdžios ir kultūros statiniai, yra sukuriami konkreti ir tik tai vietai tapati atmosfera. Per šiuos, dažnai pasąmoninius ir socialinius, veiksnius mes tapatinamės su miestais, keliaudami juos išimename, susikuriame asociacijas. Todėl tapatumo konstravimo per architektūrą supratimas ir vertinimas yra daugiasluoksnis bei aktualus.

Darbo aktualumas

Architektūra yra ne tik rezultatas, bet ir aktyvus kūrybinis procesas. Pasak Svetlanos Boym, bet kokia socialinė žmogaus veikla varijuoja tarp nacionalinio ilgesio ir asmeninės priklausomybės. O kaip pabrėžia architektūros teoretikas, pasaulyje garsių visuomenės traumas žyminčių monumentų autorius Julianas Bonderis – visuomenė prasideda ten, kur baigiasi mano asmeninis „aš“. Tapatumas architektūroje yra šiame daugiasluoksniame kontekste itin įdomus reiškinys, balansuojantis tarp asmeninio ego ir priklausymo tam tikrai visuomenei, nuolat atsiduriant ant ribos tarp „sava“ ir „svetima“. Todėl į nacionalinio identiteto architektūroje reiškinį šioje disertacijoje siekiama pažvelgti remiantis trimis esminėmis nuostatomis:

Pirma, architektūra yra socialus menas. Pagal šiuolaikinę sampratą, architektūra vis mažiau kalba apie daiktų formas ir vis labiau – apie socialinius ryšius, užprogramuotus joje, taip pat – apie socialinius ryšius, vykstančius už tiesioginės architektūros ribų².

Antra, architektūra yra viena ryškiausių galios įvaizdinimo formų. Kaip knygos *The Edifice Complex* (2005) antraštėje teigia autorius Deyanas Sudjicius – *galingieji stato, nes tai yra tai, ką veikia galingieji*. Architektūra visais laikais formavo arba palaikė galios reiškinius ir jos užsakovų įvaizdį, todėl tiriant aplinką svarbu įtraukti ir joje užkoduotus prasminius sluoksnius.

Trečia, architektūra priskiriama humanitarinių mokslų menotyro kryptčiai, o kūryba yra neatsiejama nuo vidinio „aš“, tapatybės permastymo ir siekio jį išreikšti. Architektūra gana tiesiogiai perteikia, kaip pasaulį mato jos kūrėjai, – iš to kyla kone pagrindinė architektūros kaip architekto kūrybinės veiklos ir socialinio diskurso įtamos.

Iš šių nuostatų kyla esminiai nacionalinio identiteto raiškos iššūkiai, plyšiai ir paradoksai, kurie iki šiol architektūros teorijos darbuose tyrinėti nebuvo.

Tyrimo objektas

Šio darbo tyrimo objektas yra nacionalinio identiteto konstruktas šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje.

Disertacijos tikslas

Disertacijos tikslas yra atskleisti, kokiais būdais per architektūrą ar jos įvaizdžius konstruojamas ir perteikiamas nacionalinis identitetas.

Darbo uždaviniai

1. Išnagrinėti nacionalinio identiteto sąvoką ir sampratą vizualiosios kultūros kontekste analizuojant tapatumo ir tradicijos, lokalumo ir globalizacijos santykį, galimus asmeniškumo ir priklausymo visuomenei atspindžius architektūroje.

² *Architecture Beyond Building* (liet. *Architektūra anapus pastatų*) – 2008 metų Venecijos architektūros bienalės šūkis ir tema. Tai, ko gero, labiausiai savo laikotarpį perteikusi bienalės kuratoriaus Aarono Betsky'o pozicija, bienalėje ryškiai parodyta per architektų-žvaigždžių (*starchitects*) ir socialinės architektūros sąveiką, palydint gausiomis publikacijomis, diskusijomis ir bienalės manifestais, aukštinant visapusiško – tiek dizainerio, tiek socialiai atsakingo, tiek teoriškai išsilavinusio – architekto ar architektės asmenybę.

2. Analizuoti nacionalinio identiteto apraiškas „banaliojo nacionalizmo“ objektuose.
3. Analizuoti, išgryninti ir palyginti nacionalinio identiteto architektūroje diskursus trimis istorinių lūžių periodais – tarpukario Kaune, sovietmečio Vilniuje ir atgavus nepriklausomybę 1990 m.; palyginti šių trijų periodų nacionalinio identiteto raišką viešojoje erdvėje, ideologijos ženklus kultūros ir galios pastatuose bei privačiojoje erdvėje.
4. Išnagrinėti nacionalinio identiteto išraiškos priemonės nuo retrospektyvių, su liaudies architektūra ir tradicija siejamų tendencijų iki unikalumo paieškų šiuolaikinėje architektūroje. Aptarti jų sklaidos lauką ir priemones.
5. Įvardyti ir kritiškai įvertinti Lietuvos šiuolaikinės architektūros ypatybes, suvokiamas, kaip nacionalinio identiteto bruožai.
6. Atskleisti pagrindinius lietuviškosios architektūros nacionalinio identiteto konstruktus, išnagrinėti būdingus, tendencijas liudijančius pavyzdžius, aptarti situacijų priežastingumus.

Tyrimų metodika

Darbe itin svarbios *postkolonijinė* ir *diskurso* teorijos. Architektūros tapatumo bruožams bei etalonams nustatyti naudojamas analogijos metodas. Nagrinėjamos architektūros pavyzdžiai klasifikuojami, tipologizuojami; atliekama struktūrinė ir chronologinė architektūros formų analizė. Disertacijoje naudojamas iki šiol retas architektūros istorijos ir teorijos darbuose interviu metodas.

Galbūt dėl opozicinio negatyvaus (uždaras / konservatyvus / formaliai tradicinis / romantinis) ir pozityvaus (atviras atsinaujinimui / inovatyvus / modernus-postmodernus / konceptualus) požiūrių daugiasluoksniškumo, o gal dėl itin dažnų schematiškų, dirbtinių supriešinimų identiteto klausimas nuolat iškyla architektų tarpusavio diskusijose. Šie architektų ceche gyvi prieštaringumai, retrospektyvios ir perspektyvios nacionalinio tapatumo suvokimo idėjos išryškinamos visame darbe, sąmoningai pasitelkiant ne tik mokslinius šaltinius, bet ir šiandienos aktualijas atspindinčią žiniasklaidos bei specialiai šiai temai autorės užrašytų interviu medžiagą.

Darbo mokslinis naujumas

Identiteto klausimas dar tik aktualizuojamas šiuolaikiniuose menotyros, architektūros istorijos ir teorijos tyrimuose, o dažniausiai negatyviu – tapatumo praradimo – aspektu. Apie šiandienos aktualijas, kultūrinio savitumo pokyčius globalizacijos kontekstuose, komercijos įtaką estetikos niveliacijai nuo pat šio amžiaus pradžios kalbama nemažai, bet ne architektūros teorijos tekstuose. Lietuvoje nuolat ir plačiai aidai nuogastavimai apie tautinio identiteto praradimo, arba kitaip – nutautėjimo, perspektyvą, siejamą tiek su kitų šalių kultūros invazijos grėsmėmis, tiek su padidėjusia migracija ir kitomis nūdienos aktualijomis. Tačiau taip ir lieka neaišku: kas ir koks yra lietuvių tautinis identitetas, kokiais bruožais išsiskiria lietuviškoji architektūra, kokios įtakos jai turėjo istorinė raida, kitų šalių ir menų kryptys?

Todėl darbe atliekami trys temos pjūviai – teorinis, siekiant atskleisti nacionalinio identiteto sampratą skirtingose mokslo šakose ir jo konstravimo prielaidas, chronologinis – analizuojant ir palyginant tapatumo suvokimą ir raišką skirtingais istoriniais periodais, bei conceptualus – išskiriant tapatumo konstravimo tendencijas ir jas iliustruojančius pavyzdžius. Šie temos pjūviai iš esmės atitinka tris darbo skyrius.

Darbo rezultatų praktinė reikšmė

Darbe atkreipiamas dėmesys į Lietuvos tapatybės problematiką, jos išraiškos architektūrinėmis priemonėmis tendencijas, gilinamasi į identiteto kaip konstrukto kūrimą ir netiesiogines architektūros formas, senovės stilių romantizavimo, stilizavimo, kičo ir atkūrimo reiškinius; analizuojami identiteto diskursai galios objektuose ir viešosios erdvės kaitoje, asmeninėje erdvėje ir netiesioginiuose architektūros įvaizdžiuose. Tai daro tyrimą tarpdisciplininį ir ypač aktualų architektams praktikams.

Mokslinio darbo ginamieji teiginiai

1. Nacionalinis identitetas architektūroje gali ir turi būti suvokiamas ir nagrinėjamas kaip konstruktas, naudojamas nacionalinei tapatybei skatinti politiniais, socioekonominiais, kultūriniais tikslais.
2. Nacionalinio identiteto raiškos būdų ir priemonių aktualumas Lietuvoje ypač išryškėja ir skirtingai pasireiškia istorinių lūžių periodais. Ryškiausi teoriniai ir praktiniai pavyzdžiai aptinkami tarpukario Kauno tautinio stiliaus architektūroje; sovietmečio modernizmo architektūroje ir

postmodernizmo bruožų turinčioje architektūroje atgavus nepriklausomybę yra nulemti specifinės to meto sociopolitinės situacijos.

3. Tapatumo išraiška Lietuvos architektūroje yra tradiciškai siejama su gamtinio ir kultūrinio kontekstualumo aspektais. Tai pasireiškia natūralių, ypač vietinių medžiagų derinimu ir naudojimu, tradicinių technologijų bei konstrukcijų naudojimu, dermės su aplinka paieška architektūros kūriniuose.
4. Tradicijų tąsa, nulemta mokslinio teorinio pagrindo, Lietuvos architektūrai nėra būdinga; iš to kyla istorijos sluoksnių supynimo paradoksai ir kičo apraiškos, stilizacijų bei interpretacijų variacijos, kurios neturėtų tiesiogiai būti laikomos šiuolaikine nacionalinių bruožų turinčia architektūra.
5. Nacionalinis identitetas Lietuvos architektūroje ideologiškai yra siejamas su retrospektyvumu bei liaudies arba tradicinės architektūros interpretacijomis, imitacijomis ir perkūrimu; tačiau gali būti asocijuojamas ir su naujos, unikalios architektūros kūrybinėmis paieškomis, atspindinčiomis šiuolaikinio žmogaus poreikius bei pasaulėžiūrą.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys skyriai su išvadomis ir bendrosios išvados.

Pirmajame disertacijos skyriuje nagrinėjama nacionalinio identiteto samprata plačiame socialinių ir humanitarinių mokslų kontekste, apibrėžiamos vyraujančios tapatumo sampratos ir jų kismas, ieškoma sąsajų su vizualiąja kultūra, analizuojami tapatumo konstruktai architektūrinėje erdvėje.

Antrajame disertacijos skyriuje siekiama trimis istoriškai svarbiais periodais išsluoksniuoti nacionalinio identiteto paieškų ir išraiškos būdus. Skyriuje nacionalinio identiteto aspektu analizuojama Lietuvos moderniosios architektūros raida. Skyriuje skiriamas dėmesys architektūros reprezentacijai, architektūros politikos ir estetikos kismui.

Trečiajame skyriuje pateikiama atvejo studija; čia analizuojamos trys esminės nacionalinio identiteto konstravimo tendencijos. Pirmojoje dalyje, aptariant, kaip nacionalinį identitetą perteikia istoriniai stiliai ir idėjos. Antrojoje dalyje analizuojama kritinių architektūros praktikų galimybė, dėmesys sutelkiamas ties skirtingais tradicijas bei liaudies kūrybos tendencijas reprezentuojančiais pavyzdžiais. Trečioje dalyje aptariama unikalumo, kaip naujo tapatumo kūrimo principo, problema šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje.

Bendrosios išvados

1. Nacionalinis identitetas yra dinamiškas, nuolat kvestionuojamas bei interpretuojamas reiškiny, reikalaujantis plataus tarpdalykinio požiūrio. Siekiant kurti unikalią šiuolaikišką, tapatumo bruožų turinčią architektūrą, ją būtina suvokti kaip tęstinį procesą įtraukiant bendruomenes, atliekant išsamius teorinius ir tarpdalykinius tyrimus, siekiant sklaidos ir viešumo, gilinantis į architektūros poveikį visuomenei. Tačiau nesant teoriškai apibrėžtos architektūros tradicijos, identiteto apraiškos praktikoje yra sunkiai atpažįstamos bei išreiškiamos. Todėl nacionalinis identitetas architektūroje iš esmės yra konstruktas, dažniausiai naudojamas politiniais, ekonominiais bei sociokultūriniais tikslais.
2. Siekis kurti „tautinę“ architektūrą tarpukariu pasireiškė pastatų bei interjerų puošyba, perkeltas ir imituojant medžio drožybos elementus betone, naudojant archajiškus simbolius ir tautinius raštus, visuomeniniuose interjeruose kuriant tradicinės trobos arba menės įvaizdžius, paneigiant logikos bei tektonikos principus. Sovietmečiu ideologiškai bei politiškai buvo siekiama socialistiniam turiniui suteikti nacionalinį charakterį – tai pasireiškė tautinių ir etnografinių simbolių naudojimu perkoduojant jų prasmes. Šiam periodui būdingas ir kritinis požiūris, kuris aktualizuotas kaip skandinaviškosios architektūros įtaka išskirtiniams objektams bei liaudies architektūros bruožų interpretacijos rekreacinėje architektūroje. Atkūrus nepriklausomybę, nacionalinio tapatumo apraiškos dažniausiai matyti kaip stilių bei laikotarpių samplaika postmodernizmo bruožų turinčiuose pastatuose. Pastaruoju metu tapatumo paieškas tiek teoriniame, tiek praktiniame lygmenyse keičia kosmopolitinės tendencijos ir asmeninis unikalumo bei savitumo siekis.
3. Visam nagrinėjamam periodui būdingos nacionalinio identiteto sąsajos su liaudies architektūra. Nacionalinė architektūra bendrai yra suvokiama ir pristatoma kaip natūralių, vietovei būdingų medžiagų tautinių ornamentų ar statybos būdų naudojimas, architektūros tradicijų tęstinumas, konteksto ir istorinės aplinkos paįsėjimas ir galiausiai nacionalinių bruožų stilizacija, conceptualus vietos ypatumų interpretavimas bei perteikimas. Visais nagrinėjamais istorinių lūžių periodais, siekiant nacionalinės išraiškos, aktualizuojami tradicinės liaudiškos kompozicijos bruožai: proporcijų darna, formų saikingumas, subtilus spalvų ir faktūrų derinimas, kuklumas puošyboje. Tačiau iš esmės tai universalūs kokybiškos architektūros bruožai, nulemti platesniam regionui būdingų statybos tradicijų, o ne teorinių nacionalinio identiteto išraiškos prielaidų.

4. Natūralių medžiagų – plytų, tinko, medžio – naudojimas ir nuosaikus pastato įkomponavimas gamtinėje ar istorinėje aplinkoje, iki šiol yra suvokiamas kaip kartinės Lietuvos architektūros ypatybės. Nors jos ir nėra išskirtinai būdingos tik Lietuvai, o greičiau atskleidžia nuosaikų ir sąmoningą siekį tapatintis su Šiaurės bei Vakarų šalių architektūra.
5. Ypač svarbi ir visą nagrinėtą periodą vienijanti tautinio tapatumo estetinė samprata yra kontekstualumas, kurį, kaip pasipriešinimą unifikacijai, opoziciją modernizmui, galima sieti su kritinio regionalizmo srove architektūroje. Kontekstualumas visais trimis periodais suvokiamas kaip reakcija į istorinį statymą, – žmogiškas mastelis, pagarba gamtinei aplinkai bei jos eksponavimas, vietinių ir natūralių medžiagų naudojimas. Specifinę atmosferą, kuriamą naudojant molio plytas, galima suvokti kaip mastelio atskaitos tašką arba istorinę reminiscenciją.
6. Visam analizuojamam periodui būdingas su tapatumu siejamas retrospektyvizmas pasireiškia dviem kryptimis – kaip įkvėpimo paieška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės imaginaciniuose įvaizdžiuose arba kaip tautinės liaudiškosios architektūros atspindys. LDK pasireiškia įsivaizduojamų vaizdinių atkūrimu, imitacijų, interpretacijų ar kičo pavidalais. Tradicinės architektūros vaizdiniai skleidžiasi nuo dekoru elementų perkėlimo nagrinėjamo periodo pradžioje iki semantinių arba sintetinių perdirbimo bei gyvenimo būdo interpretacijos apraiškų rekreacinėje bei gyvenamojoje architektūroje mūsų dienomis.
7. Nacionalinės architektūros problema atkūrus nepriklausomybę, architektūros kokybės, unikalumo ir šalies identifikavimo estetinėmis priemonėmis klausimai, yra sietini su kryptingos architektūros politikos nebuvimu. Šalis daug investuoja į abstrakčias įvaizdžio kūrimo priemones, tačiau kokybinių pokyčių architektūroje tai neskatina. Palyginus tarpukario, sovietmečio ir nepriklausomybės periodo šalies reprezentacinę architektūrą, akivaizdu, kad nuo tarpukario periodo šalies reprezentavimui keliami vis kiti tikslai, tačiau naudojamos estetiškos priemonės nepakito.

Darbo rezultatų aprobavimas

Darbo tema autorė yra publikavusi šešias mokslines publikacijas, iš kurių tris yra pristatiusi mokslo konferencijų metu. Darbe naudojama medžiaga, surinkta rengiant modernizmo architektūrą tiriančią parodą *Galimas modernizmas* (kartu su Audriumi Novicku), kuriai atlikti interviu su architektais (nepublikuoti), bei mokomajai knygai *Laisvės architektūra* (drauge su Tomu Grunskiu, 2012) atliktos architektų apklausos bei interviu.

Darbo temą autorė yra nagrinėjusi ir mokslo populiariuose renginiuose. 2014 metų pradžioje ji, drauge su kolegomis parengė ir Nacionalinėje dailės galerijoje įvykdė architektūros paskaitų ciklą nacionalinio identiteto architektūroje tema, jo metu viešas paskaitas skaitė ir diskusijose dalyvavo 9 architektūros tyrėjai iš Lietuvos ir užsienio, o paskaitas klausė ir diskutavo apie 1000 žiūrovų. Tokiu būdu tema buvo naujai aktualizuota, jos tyrimas pakeltas į viešos, mokslo populiarios diskusijos lygmenį.

Trumpos žinios apie autorę

Julija Reklaitė (Kšivickaitė) yra gimusi Ignalinoje, Vilniuje 2001 m. baigė Žirmūnų gimnaziją. 2005 m. igijo bakalauro laipsnį VGTU Architektūros fakultete, 2008 m. – magistro laipsnį VGTU Architektūros fakultete, Architektūros teorijos ir pagrindų katedroje. 2008–2014 m. – Vilniaus Gedimino technikos universiteto doktorantė. Nuo 2009 iki 2013 m. vadovavo VŠĮ Architektūros fondui. Nuo 2007 m. dirba kaip laisvai samdoma parodų architektė, bendradarbiauja su įvairiomis institucijomis ir menininkais Lietuvoje ir užsienyje. Moksliniai interesai: modernizmo architektūros palikimas kintant socioekonominiai situacijai; Lietuvos architektūra nacionalinio identiteto aspektu nuo tarpukario iki šių dienų; ekspozicijų architektūra ir architektūros kuravimas. Keliasdešimtys publicistinių ir mokslo populiarinimo, 6 mokslinių straipsnių autorė, trijų knygų bendraautorė ir sudarytoja. Šiuo metu dirba kultūros atašė Italijoje, gyvena Romoje.

Julija REKLAITĖ

DISCOURSES OF NATIONAL IDENTITY IN
CONTEMPORARY LITHUANIAN ARCHITECTURE

Summary of Doctoral Dissertation

Humanities, History and Theory of Arts, Sculpture and Architecture (H312)

Julija REKLAITĖ

NACIONALINIO IDENTITETO DISKURSAI
ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Daktaro disertacijos santrauka

Humanitariniai mokslai, Menotyra (03H), Skulptūra ir architektūra (H312)

2015 02 03. 1,5 sp. I. Tiražas 70 egz.
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“,
Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius,
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 15, 09109 Vilnius